
DOKUMENTUM

VEGYÜK AZÉRT KOMOLYAN AZ IRODALMAT, MERT IRODALOM*

B Á N Y A I J Á N O S

Alighanem természetes, hogy a jugoszláv írók kongresszusa nem foglalkozik az irodalmi műalkotás esztétikai értékelésének kérdésével, sem pedig — minként azt gyakran mondják — „tisztán irodalmi” problémákkal. Mégpedig azért nem, mert az irodalom manapság másként, egy másik szempontból vált időszerűvé. Az irodalom — mivel a jelenvaló társadalmi válságfolyamatok részese, s ezek a válságfolyamatok természetesen nem hagyták érintetlenül a szellemi értékek rendszerét sem — önismeretében vált egészen szemmel láthatóan „veszélyeztetetté”; szinte megállíthatatlanul csúszik a kultúrát alkotó értékrendszer mellékes síkjaira, külső, egyre kevesebb figyelmet keltő pályáira. Más értékek, a kultúra és a szellem más művei váltak a társadalmi folyamatokban fontosabbakká, ami azt jelenti, hogy hatékonyabbakká is a művelődési élet egészében. Az irodalom veszélyeztetett önismerete egyelőre nem az esztétika szférájában fogalmazódik meg; az ún. „tisztán irodalmi” kérdések felvetése ezért gyakran vált ki berzenkedést, ideges ellenvetést.

Így a jugoszláv irodalmi élet és az irodalmi színtér mindenekelőtt az irodalom, az író, a könyv társadalmi státusának kérdéseivel, visszasaágaival — az irodalom „elhagyatottságával” — foglalkozik. E kérdések közé sorolják leggyakrabban a könyv és az író nemegyszer elkedvetlenítően méltánytalan anyagi helyzetét, az író mint művész szociális helyzetének megoldatlanságát, az író önigazgatási jogainak és felelősségének rosszul vagy sehogyan sem végiggondolt szerepét a könyvkiadók, a folyóiratok, a könyvtárak, illetve az irodalmi élet egész intézményrendszerének viszonylatában. A megoldatlan vagy félig megoldott kérdések halmozódása következtében az író joggal érzi magát veszélyben a kultúrát intéző vélt vagy valóságos bürokratákkal, az adminisztratív ügyintézés minden „hatalmasságával” szemben. Annál is inkább, mert rendszerint nem kap választ egzisztenciális alapkérdéseire: hogyan tartani életben a tehetséget, ha az író és a könyv társadalmi státusa rendezetlen.

A rendezetlen és megoldatlan kérdések sokasága szinte kötelezően hívja elő az irodalmi alkotás gyakran nem irodalmi kritériumok, hanem csoport- vagy politikai érdekek diktálta értékelését, ami minden esetben

* A rovatunkban közölt írások elhangzottak a Jugoszláv Írószövetség IX. kongresszusán, Újvidéken.

a valóságos irodalmi értékek rendszerének felbomlásához vezet; így kerülnek az irodalmi érdeklődés előterébe arra semmiképpen sem méltó könyvek és írók, míg más jelentős írókat és műveket elhallgatnak. Így kerül az irodalom és irodalmi mű a napi politizáltság hatáskörébe, ahol semmiképpen sincs helye, minek alapján jogosan állapítható meg, hogy regények és versek, drámák és színházi előadások nem irodalmi értékelése feltárja a kapukat az irodalom politizálása, téves ideologizálása előtt, ami aztán az irodalmi értéket gyökereiben veszélyezteti. Ilyen helyzetben szinte természetes, hogy az irodalmi műről többé nem, vagy csak mellékesen szólnak mint irodalmi tényről, minek következtében egyre gyakoribbak az adminisztratív, a bürokratikus, egyszóval a dogmatikus beleszólások az alkotás, az alkotói szabadság szférájába.

A valóságos, az igazi irodalmi értékek rendszerének felbomlása és széthullása az adminisztratív és dogmatikus szellem megnyilatkozásaival együtt az irodalmi élet (és érdeklődés) középpontjába olyan műveket juttat, amelyeknek sem irodalmi, sem esztétikai súlyuk nincsen, és nem is kívánnak irodalom lenni a szó igazi értelmében, hiszen egyoldalú, partikuláris, öntetszelgően kizárólagos tartalmakkal telítődnek. Az ilyen helyzet egy sor félreértéshez vezet, mindenekelőtt az irodalom és a politika, az irodalom és az ideológia, az irodalom és a hatalmi szervek viszonylatában. E félreértések és összeütközések minden mélyebb elemzése nélkül elég nagyfokú bizonyossággal állapítható meg, hogy a visszás helyzetekért mindenekelőtt az irodalom fogalmának és funkciójának partikularizációja tekinthető felelősnek, illetve az irodalomnak — egyetlen — például politikai — jelre való leegyszerűsítése, holott az irodalom rendkívül összetett — többretegű és többjelentésű — jelrendszer. Minden partikularizálás, minden leegyszerűsítés az irodalom szférájában, amely — nem elég csak egyszer kimondani — mint jelek és értékek rendszere létezhet csupán, újabbnál újabb félreértéseket és összeütközéseket szül, s ezeket a legrövidebben mindig a dogmatikus kizárólagossággal lehet megoldani.

Így jelennek meg és halmozódnak az irodalmi életben azok a helyzetek, amelyek semmiképpen sem tekinthetők sem szellemieknek, sem irodalmiaknak, sem életeseknek. Olyan helyzetek születnek, amelyek semmiképpen sem járulnak hozzá az igazi témák megvitatásához, nem teremtenek lehetőséget a dialógusra, de a kultúra és általában az alkotómunka társadalmi és anyagi státusa felhalmozódott visszasságainak megoldásához sem nyújtanak fogódzót. Így marad az író és a könyv, egységes kritériumok hiányában, továbbra is a kulturális (és társadalmi) értékek peremvidékén, marad mellékes a szocialista kultúra egészében.

Éppen ezért a jugoszláv írók ettől a kongresszustól, ha nem is várnak el gyakorlati megoldásokat a fenti vagy a fentiekhez hasonló kérdések halmazában, azt mindenképpen elvárják, hogy a kongresszus betekintést nyújtson az egyre gyakoribb félreértések, meg nem értések lé-

nyegi világába, hogy a lehetséges megoldások felismerési folyamata felgyorsulhasson.

Mégis, az irodalmi helyzet ilyen értelmű tudatosítása és értékelése mellett, úgy vélem, tévhit feltételezni is, hogy a félreértések, az összeütközések, a konfliktusok az irodalmi életben, az irodalom és politika, az irodalom és hatalom viszonylatában feloldhatók lennének anélkül, hogy párhuzamosan az irodalom és az alkotómunka társadalmi státusáról folytatott beszélgetésekkel ne folytatódnánk párbeszédet, ne szembesítenénk nézeteinket az ún. „tisztán irodalmi” kérdésekről, az irodalmi alkotás esztétikai értékelésének kérdéseiről. Mert ha továbbra is megkerüljük az irodalmiság problémavilágát, akkor semmiképpen sem állítható helyre a széthullott, lerombolt irodalmi értékrend, az irodalmi értékek természetes hierarchiája, amely mindig pontosan megmutatja a különbséget az igazi és a vélt, az irodalmi és a nem irodalmi értékek között. Az irodalmi értékről való fundamentális párbeszéd nélkül az irodalom továbbra is a partikularitás, a kizárólagosság szférájában marad, ami minden esetben a provincializálódás melegágya, az új, a friss, a kreatív eszmék hatása elől való elzárkózás jele. Sőt, az ilyen irányú párbeszéd nélkül az irodalom önismereti zavarai sem oldhatók fel, aminthogy semmiképpen sem várható el az irodalmi érték méltányosabb megítélése és (társadalmi) elismerése, amint arra sem lehet esély, hogy az irodalom a szellemi értékek peremvidékéről ismét az őt megillető középponti helyekre, helyzetekbe kerüljön.

Például ha nem nézünk szembe az irodalom mai funkciójának megítéléseivel. Az irodalom természetesen nem egyszerű dísz a mindennapi életnek, de semmiképpen sem védhető elfogadható és megfelelő irodalmi argumentumokkal az a mostanában gyakran hallatszó anakronisztikus gondolat, mintha az irodalom ma, miként egy boldogabb múltban, a népi szellemmel, a nép tudatával lenne hiánytalanul azonos. Nem védhető ez a kissé patetikus nézőpont azért sem, mert az irodalmat ismét valami partikulárisra vezeti le, akarva akaratlanul provincializálja, és — végső soron — kitér az irodalom valóságos, lényegi kérdései elől, romantikusan elködösíti azt, ami irodalmi és esztétikai értékrend csupán. Az irodalom valóságos funkcióit csak akkor töltheti be, ha mindenkéltől mint irodalom, irodalmi érték konstituálódott.

Éppen ezért úgy vélem, ezen a kongresszuson is arra kellene törekedni, hogy az írói munka és létezés nehézségeinek, viszontagságainak, valamint az irodalmi életben halmozódó konfliktusok és összetűzések alapjainak megértésével együtt megkíséreljük végre és ismét az irodalmat azért komolyan venni, mert irodalom és nem valami más; vegyük komolyan az irodalmat — minden patetikus túlzás nélkül — azért, mert legjobb műveiben olyan (valóságos és igaz) irodalmi és esztétikai értékrendet munkál ki, amelyek nélkül a szocialista és öngazgatási társadalom el sem képzelhető. Elsősorban azért, mert az irodalom nem társa-

dalmon, népen kívüli jelenség. Alapvető ténye annak a világnak, amelyben élünk, mert valami egészen különös módon irodalmi ténye ennek a világnak. Az egyetlen esély, hogy elkerülje dogmatikus, nacionalista, egoista felhasználásának — tehát partikularizálásának, provincializálásának — veszélyét, éppen abban ismerhető fel, hogy mint irodalmi tény és érték váljék számunkra fontossá.

SVETA LUKIĆ FELSZÓLALÁSA

Nem azt a szöveget olvasom fel, melyet publikáltam, csak a meggyőződésemet hangoztatom, hogy az íróegylet jobban szolgálhatná az alkotók rendjét, mint idáig, hogy még ez a kongresszus is többre vihetné, ha erélyesen szorgalmaznánk szövetségünk működési lehetőségeinek mihamarabbi, részletes feltárását és kiaknázását.

Azt hittem, hogy kirukkolunk egy ilyen javaslattal, a kongresszus viszont múlik, és alig szóltunk gyötrelmünk és dilemmánk csak látszólag célszerű szempontjairól. Nagy baj ez, bár én megértem, hogy a dörgedelmes, túlfűtött, patetikus megnyilatkozások, melyek túlsúlyba jutottak, a légszomjból erednek, ha nem a tengerből, melytől végleg szabadulnánk. Tartós ez a tenger. A jugoszláv írók korlátozása és önkorlátozása nem tegnapi keltezésű, mint ahogy a vétkek és adósságok sem tegnapi keltezésűek. Csak most derül rájuk fény, minden bugyog és hömpölyög. Ennek a hullámnak a részét figyelem csak. Úgy látom, hogy ezen a kongresszuson is az önkényesség érvényesül, mindenképpen az egyoldalúság és kizárólagosság, különösen az írószövetség múltjának, kongresszusainak, a kongresszusok közti tevékenységnek idealizálásában.

A felhozott tények mellett jusson legalább szóhoz a másképp vélekedő, a jövőre vonatkozó tanulságokkal. Joggal esett itt szó irodalmunk nagyjairól, modern klasszikusainkról, közülük sokan nincsenek már az élők sorában. Hála nekik, de mindenekelett és — után, kivételes értékű műveiknek, vidékünk kultúrtörténetének legfényesebb időszak a háború utáni időszak. Nagyjaink szintén bekapcsolódtak az irodalmi életbe, az íróegyesületek ügybuzgó alapító tagjai és vezéregyéniségei voltak majd két évtizeden át, a felszabadulás után. Amennyiben nem kreálták, az adott művelődéspolitikai megvalósításán fáradoztak, vagy hallgattak. A felelősség egy része ezért... őket illeti, erről beszélni kell, az íróegyesület jelenéről és jövőjéről elmélkedve ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Andrić, a tisztviselő modorában, hogy ne mondjam, hivatali nyelven indokolta meg 1946-ban azt a szabályzatot, melyről néhány évvel ké-